

ОСОБЛИВОСТІ ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ПРИЗНАЧЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ В УКРАЇНІ: СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ ПРОБЛЕМ ТА УЗГОДЖЕННЯ ПРОПОЗИЦІЙ

PECULIARITIES OF PUNISHMENT AND ITS IMPOSITION ON JUVENILES IN UKRAINE: AN ATTEMPT TO GENERALIZE PROBLEMS AND HARMONIZE PROPOSALS

Кузьмін Е.Е., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,

Національний університет «Одеська юридична академія»

Шор А.М., студентка 4-го курсу
факультету прокуратури та слідства (кримінальної юстиції)

Національного університету «Одеська юридична академія»

В контексті реформування кримінального законодавства України, а також процесу розроблення й підготовки пропозицій з питань його вдосконалення, зроблено певну спробу узагальнення проблем та узгодження пропозицій, які мають місце у сфері особливостей покарання та його призначення неповнолітнім.

Встановлено, що початком наукових пошуків у дослідженнях відповідної проблематики прийнято вважати момент виокремлення у кримінальному законі спеціального розділу, присвяченого особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, водночас значну увагу приділено питанню його «самостійності».

Систематизовано погляди щодо проблеми злочинності осіб, які не досягли повноліття, особливостей як самих неповнолітніх, так і кримінально-правової політики стосовно них, а також специфічності засобів впливу на зазначену категорію осіб. Охарактеризовано низку ключових положень, пов'язаних, зокрема, із визначенням мети покарання неповнолітніх, системою покарань неповнолітніх, а також специфікою порядку їх призначення.

З'ясовано, що до основних складнощів, які існують у відповідній площині традиційно відносяться питання щодо виправлення, як єдиної мети покарання неповнолітніх, «похідний характер», «вичерпність» та «обмеженість» системи їх покарань, неможливості застосування окремих видів покарань у певних ситуаціях, проблеми диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання неповнолітніх, пов'язаної, насамперед, із «пільговими обставинами» призначення покарання, «віковою межею та порогом», «подвійним врахуванням» їх «привілейованого становища», а також застосуванням санкцій окремих статей.

Насамкінець, обґрунтовано ідею щодо доцільності подальших пошуків та необхідності впровадження як відносно нових, так і нових видів покарань неповнолітніх, а також думку про те, що вирішення існуючих проблем сприятиме формуванню ефективної системи їх покарання.

Ключові слова: неповнолітні, особливості покарання неповнолітніх, особливості призначення покарання неповнолітнім, заходи кримінально-правового впливу на неповнолітніх, кримінальна відповідальність неповнолітніх.

In the context of reforming the criminal legislation of Ukraine, as well as the process of developing and preparing proposals for its improvement, a certain attempt was made to generalize the problems and harmonize the proposals that take place in the sphere of the specifics of punishment and its imposition on minors.

It is established that the beginning of scientific research in the study of relevant issue is considered to be the moment of allocation of a special section in the criminal legislation devoted to the peculiarities of criminal liability and punishment of minors, at the same time, considerable attention is paid to a matter of its "independence".

The views are systematized on the problem of crime of persons under the age of majority, the characteristics of both the minors themselves and the criminal law policy in relation to them, as well as the specificity of the means of influence on such category of persons. A number of key provisions are characterized, related, in particular, to determining the purpose of punishment of minors, the system of punishment of minors, along with the specifics of the procedure for their appointment.

It was found that the main difficulties that exist in the relevant plane traditionally include issues of correction, as the only goal of punishing minors, "derivative nature", "exhaustibility" and "limitedness" of the system of their punishments, the impossibility of applying separate type of punishments in certain situations, the problem of differentiation criminal liability and individualization of the punishment of minors, associated primarily with the "favourable circumstances" of sentencing, "age limit and threshold", "double counting" of their "privileged position", as well as the application of sanctions of individual articles.

In conclusion, the idea is substantiated regarding the expediency of further searches and the need to introduce both relatively new and new types of punishment for minors, as well as the opinion that the solution of existing problems will contribute to the formation of an effective system of punishment for them.

Key words: minors, specific features of punishment of minors, specific features of sentencing of minors, measures of criminal-legal influence on minors, criminal responsibility of minors.

Постановка проблеми. Утворення робочої групи з питань розвитку кримінального права [39] у складі Комісії з питань правової реформи [35; 37] остаточно офіційно утвердило обраний Україною курс у напрямку подальшого вдосконалення національної кримінально-правової системи [3, с. 41] і суттєво актуалізувало низку наукових фахових дискусій стосовно можливих змін до законодавства про кримінальну відповідальність. Відтоді першочергово широкого громадського обговорення набувають питання, пов'язані, насамперед, із тим, в який саме спосіб відповідне завдання має бути реалізовано.

Первісна ідея щодо внесення точкових змін до окремих положень чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) згодом поступово трансформується у більш

масштабну пропозицію підготовки нової редакції Кримінального кодексу [19, с. 16]. Дедалі частіше починають висловлюються думки щодо ще більш радикального його реформування, прагнення кардинальної модернізації кримінального закону, а також доцільності створення нового кримінального законодавства України [19, с. 16-17]. Відтак випрацьовується проект Концепції реформування кримінального законодавства України, який у своєму тексті передбачає необхідність проведення нової кодифікації кримінального законодавства України [20] і стає своєрідною передумовою й водночас певним підґрунтям для розробки проекту нового Кримінального кодексу України [21; 39], що, у свою чергу, ознаменує початок процесу його комплексного реформування [16].

Внаслідок цього критичному переосмисленню фактично піддається не тільки весь масив існуючих кримінально-правових норм, які містяться як в Загальній, так і в Особливій частинах чинного КК України, а й традиційні, багато в чому, усталені підходи, – т. зв. «догматичні правила», які протягом багатьох років домінували у вітчизняному законодавстві [42], що безперечно зумовлює нагальність потреби не лише принципового перегляду концептуальних засад, а й кожного окремо взятого кримінально-правового інституту.

Значної уваги в такому контексті безумовно заслуговує тематика особливості покарання неповнолітніх в Україні, адже з 2001 року положення кримінально-правових норм, які містяться у Розділі XV Загальної частини чинного КК України суттєво не змінювались [24, с. 127], а поряд з глобальними проблемами, які мають місце в теорії та практиці кримінального права, відповідна проблематика ускладнюється також і наявністю значної кількості умовно власних й досі нерозв'язаних питань, серед яких чільне місце займають недостатня визначеність кримінально-правових норм, які покликані регламентувати покарання неповнолітніх, багатозначність вживаних термінів і понять [44, с. 209], достатньо формальна можливість варіювання видів покарань, які застосовуються до неповнолітніх, відсутність у кримінальному законі чітких і детальних правил, а також критеріїв призначення їм покарання, що загалом істотно ускладнює правозастосовний процес і нерідко призводить до судових помилок [31, с. 25-26].

За таких умов в цілому надзвичайно актуальним вбачається проведення дослідження, спрямованого на всебічний аналіз еволюції наукової думки щодо особливостей покарання неповнолітніх, а також його призначення й консолідації ідей та конструктивних позицій щодо можливих шляхів якісного оновлення нині діючого кримінального законодавства.

Мета. Метою дослідження є спроба сучасної систематизації тривало існуючих й окреслення нових проблем у сфері особливостей покарання, яке застосовується до неповнолітніх, та його призначення, а також узагальнення і узгодження вже відомих й розроблення новітніх пропозицій щодо їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень. За час існування чинного КК України над розв'язанням наукових завдань у відповідній сфері працювали такі вчені-фахівці як Г. М. Андрусяк, О. В. Британська, В. М. Бурдін, І. П. Васильківська, Л. Т. Головійчук, Т. О. Гончар, В. Я. Громко, Т. І. Дмитришина, Д. В. Казначеева, Л. К. Маньковський, В. О. Меркулова, Н. М. Мирошніченко, О. І. Мицька, Є. С. Назимко, О. В. Ободовський, Н. В. Ортинська, А. А. Павловська, О. А. Плашовецький, О. С. Скок, О. М. Смаглюк, Б. О. Чупринський, О. С. Яцун та ін.

На підставі отриманих за результатами означених досліджень численних напрацювань було сформульовано цілу низку надзвичайно важливих положень і висновків, пропозицій та рекомендацій про внесення змін щодо удосконалення законодавства з питань кримінального покарання неповнолітніх та практики його застосування. Водночас, зважаючи на плюралізм думок і багатоаспектність проблематики, сьогодні вбачається об'єктивна необхідність їх комплексного осмислення задля подолання подекуди обмеженого, фрагментованого та епізодичного характеру, що, у свою чергу, обумовлює доречність їх поєднання задля розроблення належного обґрунтування, а також цілісного бачення проблемних питань та їх системного й ефективного вирішення.

Викладення основного матеріалу. Відправною точкою для сучасних роздумів щодо особливостей покарання неповнолітніх в Україні традиційно вважається момент прийняття 5 квітня 2001 р. чинного КК України, з яким пов'язується вагома подія – вперше, у порівнянні із Кримінальним кодексом Української РСР від 28 грудня

1960 р., який містив здебільшого лише декілька поодиноких статей, присвячених особливостям кримінальної відповідальності неповнолітніх (ст.ст. 10, 11 «Відповідальність неповнолітніх», «Примусові заходи виховного характеру») [23], було передбачено окремий [6, с. 204] спеціальний [4, с. 102] самостійний [11, с. 1] розділ, – Розділ XV Загальної частини («Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх»), яким було регламентовано питання видів покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, призначення їм покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення, а також погашення та зняття їх судимості [22]. І хоча відповідне нововведення в цілому й було зустрінuto схвально та сприйнято переважно в якості прогресивного кроку на шляху розвитку вітчизняного кримінального законодавства [46, с. 1], все більшої уваги було звернуто на той факт, що певні особливості караності вчинених зазначеними особами кримінально протиправних діянь все ще були передбачені також й в інших розділах Загальної частини КК України, зокрема, наприклад, у розділі XI («Призначення покарання») [32, с. 187].

Втім, навіть подібне законодавче виокремлення такого специфічного підходу щодо регулювання кримінальної відповідальності неповнолітніх [5, с. 6] суттєво активізувало низку напрямків наукових досліджень у цій сфері. Актуальність їх переважної більшості доволі хрестоматійно обумовлювалась кількома важливими чинниками: проблемою злочинності неповнолітніх [5, с. 1; 9, с. 263], особливостями як безпосередньо самих неповнолітніх [40, с. 92], так і кримінально-правової політики загалом й власне щодо них [13, с. 1], а також виникаючими, як правило, у зв'язку з цим складнощами їх притягнення до кримінальної відповідальності [26, с. 1].

Слід зазначити, що ситуація із злочинністю неповнолітніх у різні часи варіювалась починаючи від спостереження вкрай негативних тенденцій до її зростання [5, с. 1], а також стрімкої динаміки її росту [33, с. 166] до змін у кращій бік за статистичними показниками [25, с. 206]. Незважаючи на це, досить поширеною наразі є думка про те, що її частка в загальній структурі злочинності й дотепер залишається стабільно високою [17, с. 176], а відповідне покращення може бути пов'язане із ростом латентної злочинності [25, с. 206]. Більш того, відзначається, що останні десятиріччя кількість кримінальних правопорушень серед неповнолітніх все ще залишається на високому рівні [25, с. 206]; не зменшується також і суспільна небезпечність вчинених ними діянь [17, с. 176].

Змістовна складова «особливості неповнолітніх» у переважній більшості наукових публікацій розкривається шляхом апелювання до ідеї-концепції стосовно того, що, на відміну від дорослих [4, с. 102], в силу своїх вікових особливостей, динамічного формування моделі психологічної поведінки, недостатності життєвого досвіду, а також приналежності до однієї з найнезахищеніших [34, с. 156; 41, с. 182] та найбільш кримінально уражених верств населення [5, с. 1; 9, с. 263], неповнолітніх прийнято вважати «особливими учасниками суспільного життя» [33, с. 166], які є об'єктом підвищеного правового захисту [17, с. 176], й визнавати в якості «злочинців особливої роду» [5, с. 1], які займають «привілейоване становище» [36, с. 4].

З огляду на це, злочинці-неповнолітні [11, с. 1] (нині – неповнолітні правопорушники) [17, с. 176] зазвичай розглядались і продовжують вирізнятися серед інших, головним чином, віднесенням їх до найбільш соціально уразливої категорії правопорушників [24, с. 127], а також особливого спеціального суб'єкту кримінальної відповідальності [11, с. 1], який, у свою чергу, характеризується

наявності особливого привілейованого кримінально-правового статусу [34, с. 156; 41, с. 182; 4, с. 102] і разом є специфічним суб'єктом кримінального правопорушення [40, с. 92], які у своїй сукупності утворюють специфічну групу суб'єктів ювенального кримінального права [29, с. 1].

Примітно, що подібне особливе положення неповнолітніх вимагає більш лояльного ставлення з боку держави, що, у свою чергу, зумовлює необхідність встановлення їх посиленої кримінально-правової охорони [6, с. 204], а також створення особливих умов для забезпечення та реалізації їх прав [34, с. 156; 41, с. 182]. Це, з-поміж іншого, приводить до започаткування процесу кардинальних змін принципових положень кримінальної політики України [13, с. 1], – «приборкання репресивного механізму» відносно неповнолітніх [14, с. 13], відмови від класичного карального підходу до кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх за вчинення ними кримінальних правопорушень [29, с. 1] й остаточного скасування практики застосування до неповнолітніх найбільш суворих видів покарань [29, с. 1], а також впровадження ідеї менш суворої їх відповідальності [6, с. 204], яка полягає у потребі широкого застосування особливих заходів кримінально-правового впливу громадського та соціального спрямування й реабілітації [29, с. 1], яким притаманний переважно виховний, а не каральний акцент [1, с. 114].

Усвідомлення подібної специфічності засобів впливу на осіб зазначеної категорії [17, с. 176], пронизану наскрізною ідеєю лібералізації та гуманізації правозастосовної практики у напрямку протидії злочинності неповнолітніх [13, с. 1] й намаганнями втілення на практиці принципів справедливості, гуманності покарання та економії кримінальної репресії [6, с. 204], неодмінно супроводжувалося значним зростанням наукового інтересу до питань, зокрема, щодо правової сутності примусових заходів виховного характеру, виховно-профілактичного потенціалу цих заходів [6, с. 208-209], співвідношення їх змісту та значення із чинною системою інших заходів кримінально-правового характеру та покарання, а також відмінностей порядку їх застосування у разі звільнення від кримінальної відповідальності та покарання [24, с. 128]. Таке зміщення фокусу уваги, принаймні на перший погляд, мало б свідчити про зменшення зацікавленості у вивченні особливостей покарання неповнолітніх. Разом з тим, означене привело до зворотного ефекту – нагальності його комплексного дослідження [29, с. 5-6].

Тож у пошуках вирішення однієї з найбільш гострих проблем тієї тонкої грані між гуманністю та дієвістю застосовуваних до неповнолітніх заходів кримінально-правового впливу [33, с. 166], а також питань справедливого поводження з ними [13, с. 1] вкотре наголошувалося на необхідності розроблення проблематики визначення мети покарання неповнолітніх, системи покарань неповнолітніх, а також нюансів їх призначення [28, с. 210-226].

Необхідність якнайкращого забезпечення інтересів дітей [18], ефективного, справедливого та гуманного поводження з підлітками, які перебувають у конфлікті із законом [27], створило реальну потребу перегляду усталених поглядів стосовно мети покарання неповнолітніх [2, с. 2], яка слугує певним орієнтиром для його застосування [30, с. 350]. У зв'язку з цим, із врахуванням визначених гарантій прав та законних інтересів неповнолітніх, т. зв. «загальне» законодавче положення, передбачене ч. 2 ст. 50 КК України стосовно того, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами [22] згодом підлягає певному своєрідному уточненню у судовій практиці. Так, у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику засто-

сування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» зазначається, що метою покарання таких засуджених є їх виправлення, виховання та соціальна реабілітація [38]. Однак і таке формулювання надалі вбачається доволі дискусійним у кримінально-правовій доктрині через існування достатньо поширеної думки про те, що єдиною метою покарання неповнолітніх має бути лише їх докорінне виправлення [30, с. 351], пов'язане з процесом позитивних змін, які відбуваються в особистості неповнолітнього та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки [29, с. 19].

Аналогічна ситуація також вбачається і в частині системи покарань, встановленої законодавцем для неповнолітніх [6, с. 212], яка одночасно вважається окремою системою покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення [4, с. 102] та фактично є «похідною» від т. зв. «загальної системи покарань» [46, с. 7]. У свою чергу, наявність окремої системи покарань для неповнолітніх загалом дуже часто обґрунтовується тим фактом, що суспільство не має права висувати до неповнолітніх такі самі суворі вимоги, як до своїх дорослих членів [9, с. 265]. В той же час, відзначається, що принципових відмінностей у класифікації покарань неповнолітніх порівняно із загальною системою покарань немає, оскільки її специфіка головним чином полягає у скороченні кількості покарань (адже наразі вона включає в себе п'ять основних та два додаткових види покарання [46, с. 7; 40, с. 93], – штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк, а також штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [22] відповідно), зменшенні їх термінів (для позбавлення волі і штрафу – максимальних, для інших покарань – як максимальних, так і мінімальних), а також в умовах і особливостях їх призначення [9, с. 265].

Більш того, наголошується, що пом'якшення становища неповнолітніх в окремих ситуаціях також є досить-таки умовним [32, с. 189]. Тут зазвичай йдеться про вичерпність [45, с. 155; 38] переліку видів покарань, визначених у ст. 98 чинного КК України [22], а також тих «матеріально-вікових» обмежень, які встановлені для можливості застосування інших видів покарань, – штрафу (який застосовується лише до неповнолітніх, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення), громадських та виправних робіт і арешту (які можуть бути призначені неповнолітнім у віці від шістнадцяти років) [22]. Це призводить до вже типової модельної ситуації, в якій єдиним покаранням, яке може застосовуватись до неповнолітніх віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років за відсутності самостійного доходу, навіть у разі вчинення нетяжких злочинів, фактично є позбавлення волі на певний строк [6, с. 212].

Як наслідок, широко розповсюдженою стає думка про те, що існуючий в чинному КК України перелік покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітніх в цілому є обмеженим [46, с. 3] і таким, який потребує певної модернізації [33, с. 169] й оновлення методологічних підходів [33, с. 167]. Відповідне, як правило, вбачається шляхом уточненням умов та строків призначення деяких видів покарань, а також розширення їх переліку [46, с. 3]. Реалізація першого напряму вирішення такого завдання зазвичай вбачається у пропозиціях щодо зниження максимального розміру штрафу, встановлення визначених строків позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [10, с. 140], зменшення віку осіб, до яких можуть бути застосовані громадські [9, с. 266] та виправні [45, с. 156] роботи, а також стосовно зняття вікових обмежень у застосуванні арешту [6, с. 212] (що, у свою чергу, зрештою, зокрема, слугуватиме й виправленню вищезначеної ситуації). В більш глобальному ж аспекті, надзвичайно поширеною й досі залишається ідея

доповнення існуючого переліку таким видом покарання, як обмеження волі [6, с. 212; 17, с. 181].

Поряд із своєрідним пом'якшенням наявних покарань [5, с. 4], окрема увага традиційно відводиться й пошукам нових видів покарань [5, с. 4], призначених спеціально і тільки для неповнолітніх [9, с. 266; 24, с. 130]. Численна кількість пропозицій спрямовується на обґрунтування доцільності впровадження цілої низки нових та відносно нових покарань: покладення на неповнолітнього обов'язку усунути заподіяну шкоду або виконати на користь потерпілої сторони певні роботи з метою компенсації заподіяної шкоди [5, с. 10], заборони відвідувати певні місця або обмеження пересування [40, с. 94], обов'язку відвідувати навчальну програму [5, с. 11], направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи закритого типу [5, с. 11], а також виокремлення поряд із «звичайним» арештом, таких його видів, як домашній [25, с. 211] та юнацький [9, с. 266; 46, с. 9-10] тощо.

Слід зазначити, що подібна особлива побудова системи покарань неповнолітніх правопорушників [17, с. 176], у свою чергу, обумовлює значну кількість тісно пов'язаних з нею проблемних питань, притаманних власне й процедурі їх призначення [34, с. 157]. До них загальноприйнято відносити проблеми диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання неповнолітніх [13, с. 1], які, так чи інакше, пов'язуються із т. зв. «пільговими обставинами» призначення покарання за вчинені неповнолітніми кримінальні правопорушення [12, с. 80-81], віком, як, власне, самих неповнолітніх [43], так і тим, з якого може наставати кримінальна відповідальність [34, с. 158], дискусією щодо т. зв. «подвійного врахування» під час призначення покарання такої обставини, як «вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім» [32, с. 188], а також труднощами, які мають місце у сфері застосування до неповнолітніх санкцій окремих статей [25, с. 210; 45, с. 155; 40, с. 93].

На тлі застереження щодо обов'язкової необхідності врахування більш широкого кола обставин [25, с. 206-207], аніж при призначенні покарання особам, які вчинили кримінальне правопорушення після досягнення повноліття, найбільша увага звертається на т. зв. «специфічні обставини» [12, с. 80-81], які покликані деталізувати зміст та межі загального інституту покарання, виходячи з об'єктивних особливостей неповнолітніх [1, с. 118; 17, с. 178] (незначного життєвого досвіду, недостатньої зрілості і психофізіологічних особливостей особистості [17, с. 178], нестійкості психічних процесів, відсутності знань, навичок, соціальної поведінки [1, с. 118]) та передбачені у ч. 1 ст. 103 КК України, – умови їх життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього [22] (зокрема, наприклад, історію правопорушень, умови життя і виховання, стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні якості особи, інформацію про вживання психотропних речовин або інші залежності особи, мотиви вчиненого кримінального правопорушення, вплив дорослих та інші особливості вчинення кримінального правопорушення, відшкодування шкоди особі, потерпілій від кримінального правопорушення [13, с. 15], особистість неповнолітнього (вік та особливості його фізичного та психічного розвитку, стан здоров'я, рівень освіти, умови життя та виховання, вплив дорослих, поведінку під час та після вчинення кримінального правопорушення та іншу інформацію, яка дозволить прийняти рішення в інтересах дитини під час призначення покарання), а також вплив покарання на можливість виправлення неповнолітнього [17, с. 180-181; 46, с. 8].

Окремої уваги, з-поміж інших, набуває категорія віку особи, яка привела не тільки до появи дискусії щодо подальшої його диференціації [36, с. 4-5], а й зумовила низку додаткових питань стосовно т. зв. «вікової межі» та

«вікового порогу» кримінальної відповідальності [34, с. 158] і zarazом доцільності випрацювання певного алгоритму особливостей притягнення до кримінальної відповідальності осіб різних вікових груп [36, с. 4-5]. У зв'язку з цим, все більшого поширення набувають пропозиції щодо необхідності зниження законодавчо закріпленого мінімального віку кримінальної відповідальності (загального – до 15 років, зниженого – до 13 років [34, с. 158; 41, с. 183]) [36, с. 9]. Значного розповсюдження набувають також і пропозиції щодо виокремлення таких груп, як: діти (до 11 років), підлітки (від 11 до 14 років), підлітки (від 14 до 16 років) та неповнолітні (від 16 до 18 років) [34, с. 158; 41, с. 183], а також ідеї щодо доцільності закріплення у вітчизняному кримінальному законодавстві пом'якшеної (т. зв. «пільгової») кримінальної відповідальності молоді [46, с. 3], – осіб у віці від 18 до 21 року [36, с. 9].

Поступово з'являються і пов'язані з цим пропозиції доцільності введення у науково-практичний обіг таких понять, як: «вікова незрілість» [11, с. 9], «віка осудність» [26, с. 3-4], а також «вікова неосудність» [36, с. 8], які, багато в чому, спрямовані на утвердження ідеї щодо необхідності зниження міри покарання [25, с. 208], а також розробку спеціальних правил призначення покарання для неповнолітніх осіб з відставанням у психічному розвитку, яке не обумовлено психічними захворюваннями [26, с. 3-4].

З огляду на це, зрештою, все частіше висловлюються думки щодо необхідності перегляду [34, с. 158] змісту та уточнення смислового навантаження таких термінів, що вживаються у чинному Кримінальному кодексі, як: «малолітній», «неповнолітній», «дитина», «малолітня дитина» тощо [11, с. 9; 34, с. 157-158].

Предметом окремого напряму обговорення сьогодні залишається й ситуація, пов'язана із врахуванням під час призначення покарання такої обставини, як «вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім», яка одночасно традиційно відноситься до ознак, які характеризують особу винного, а також є обставиною, яка пом'якшує покарання відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України [22; 45, с. 156], що створює можливість її неодноразового використання [32, с. 187-188]. В якості її вирішення існує думка щодо доцільності виключення цієї обставини із переліку обставин, які пом'якшують покарання [32, с. 188; 38; 45, с. 156-157]. Однак, навіть за відсутності цієї обставини у відповідному переліку, суд все одно зможе враховувати неповнолітній вік суб'єкта кримінального правопорушення як такий, що пом'якшує покарання на підставі ч. 2 ст. 66 КК України [45, с. 157], що фактично призводить до викривлення сутності припису ч. 3 ст. 66 Кодексу й прийняття несправедливого рішення [32, с. 188].

Актуальним наразі вбачається і питання застосування тих санкцій статей, які не передбачають жодного покарання для неповнолітніх [25, с. 210], тобто встановлюють лише такі їх види, які неможливо їм призначити [25, с. 210]. У зв'язку з цим, виокремлюються декілька виходів із такої ситуації: законодавчий перегляд санкцій статей Особливої частини КК України на їх відповідність вимогам щодо покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітніх [15, с. 103], закріплення в кримінальному законодавстві положення про право суду переходити до більш м'якого покарання за системою покарань, передбаченою ст. 51 КК України [13, с. 14] або більш м'якого покарання, аніж передбачено санкцією відповідної статті [45, с. 156], або навіть взагалі розроблення системи т. зв. «власних» санкцій для неповнолітніх, які не будуть «розчинятись» у санкціях, що передбачені для повнолітніх осіб, а існуватимуть поряд із ними [32, с. 191].

Висновки. Крізь роки існування чинного КК України сьогодні спостерігається ситуація, за якою той позитив-

ний потенціал, що було закладено у його нормах з самого початку через недолки відповідного правового регулювання, законодавчої незавершеності низки нормативних положень, а також соціально-економічних чинників [9, с. 265] не було повною мірою реалізовано [6, с. 204-205]. Як наслідок, низька ефективність системи попередження злочинності неповнолітніх [9, с. 263], кримінальних покарань [17, с. 176] та їх системи, конструкцій кримінально-правових санкцій, а також їх реалізації у судовій практиці [9, с. 266; див. детальніше, наприклад: 8; 7], часте застосування покарання у виді позбавлення волі [6, с. 204-205], вкрай рідке використання альтернативних йому покарань [9, с. 265], позбавлення або обмеження можливості призначення судом окремих видів покарань щодо неповнолітніх [10, с. 136], низький рівень індивідуалізації покарання із врахуванням особливостей суб'єкта кримінального правопорушення (умов життя та виховання, психологічного розвитку та дозрівання, вікових особливостей неповнолітніх [34, с. 159]) [33, с. 169], що загалом обумовило потребу подальшого вдосконалення та доопрацювання діючих кримінальних норм про покарання [41, с. 185] та його призначення [25, с. 206, 211; 41, с. 185] неповнолітнім [34, с. 158].

Нагальність оптимізації, раціоналізації та гуманізації кримінального законодавства, а також підвищення ефективності правозастосовної практики [9, с. 266] в означеній сфері, у свою чергу, сформували принципове питання стосовно особливості системи кримінально-правового впливу на неповнолітніх правопорушників, яке полягає у необхідності пошуку компромісного вирішення [9, с. 263-264] та забезпечення балансу між доцільністю призначення покарання, як найбільш суворого та радикального заходу державного реагування на вчинене кримінальне правопорушення [45, с. 155] та застосуванням медико-педагогічних заходів [9, с. 263-264], – альтернативних методів та способів впливу на неповнолітнього правопорушника, які не були б пов'язані з позбавленням чи обмеженням волі особи [33, с. 167].

Насамкінець, вбачається, що наявність такої великої кількості надважливих та надскладних питань і проблем сьгодні створюють реальні передумови для концептуальної реорганізації системи покарань та їх призначення неповнолітнім, [15, с. 102] а їх вирішення та розв'язання, – реальним кроком на шляху формування цілісної, несуперечливої та ефективної системи кримінальних покарань неповнолітніх [17, с. 176].

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусак Г. М. Кримінальна відповідальність неповнолітніх за законодавством зарубіжних країн. *Правова позиція*. 2020. № 2. С. 114-119.
2. Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернівці : Десна Поліграф, 2019. 488 с.
3. Баулін Ю. Кримінально-правова система в Україні: загальна характеристика. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11-12 жовт. 2012 р.). Харків, 2012. С. 41-46.
4. Британська О. В. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх: генеза, міжнародні аспекти і сучасність України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 29, № 6. С. 101-106.
5. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 19 с.
6. Васильківська І. П. До питання про кримінальну відповідальність неповнолітніх: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Правове регулювання економіки*. 2014. № 14. С. 204-215.
7. Вирок Біляївського районного суду Одеської області у справі № 496/2914/17 від 13 листопада 2017 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70174031> (дата звернення: 25.01.2022).
8. Вирок Приморського районного суду м. Одеси у справі № 522/22146/20 від 29 грудня 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93918240> (дата звернення: 25.01.2022).
9. Головійчук Л. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 263-267.
10. Гончар Т. О. Деякі проблеми законодавчого визначення окремих видів покарань щодо неповнолітніх. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2012. № 5. С. 136-141.
11. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 20 с.
12. Громко В. Я. Вплив умов життя неповнолітнього на призначення йому покарання. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2011. № 4. С. 80-84.
13. Дмитришина Т. І. Призначення покарання неповнолітнім у сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2018. 20 с.
14. Дмитришина Т. І. Призначення покарання неповнолітнім у сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2018. 201 с.
15. Дмитришина Т. І. Призначення покарання неповнолітнім: питання вдосконалення кримінального законодавства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. С. 101-105.
16. Дудоров О., Письменський Є. Комплексне реформування кримінального законодавства України. Перший вагомий крок зроблено. *Юридичний вісник України*. 2020. 20-26 листоп. С. 12-13.
17. Казначеева Д. В. Проблеми призначення покарання щодо неповнолітніх. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1. С. 176-182.
18. Конвенція про права дитини : Міжнародний документ від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 23.01.2022).
19. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 17-19 жовт. 2019 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. 500 с.
20. Концепція реформування кримінального законодавства України (Проект) : Повний текст. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/08/25/povnyj-tekst-kontseptsiyi-reformuvannya-kk-ukrayiny.pdf> (дата звернення: 11.01.2022).
21. Кримінальний кодекс України (Проект) : Контрольний текст (станом на 24.12.2021 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/12/28/kontrolnyj-proekt-kk-24-12-2021.pdf> (дата звернення: 11.01.2022).
22. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 19.01.2022).
23. Кримінальний кодекс України : Закон від 28.12.1960. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (дата звернення: 19.01.2022).
24. Меркулова В. О. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх: проблеми чинного законодавства. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 листоп. 2017 р.). Одеса : ОДУВС, 2017. С. 127-130.
25. Мирошніченко Н. М. Актуальні проблеми призначення покарання неповнолітнім: шляхи удосконалення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 206-212.

26. Мирошниченко Н. М. Вікова осудність у кримінально-правовій доктрині України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2013. 20 с.
27. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : Міжнародний документ від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 23.01.2022).
28. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 336 с.
29. Назимко Є. С. Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 36 с.
30. Назимко Є. С., Мицька О. І. Мета покарання неповнолітніх за кримінальним правом України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 350-353.
31. Нікіфорова Т. І. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру : навч. посіб. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 175 с.
32. Ободовський О. Про караність злочинів, учинених неповнолітніми: від особливостей до самостійності. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 9. С. 187-191.
33. Ортинська Н. В. Кримінальна відповідальність неповнолітніх: оновлення методологічних підходів. *Форум права*. 2015. № 5. С. 166-170.
34. Павловська А. А. Кримінальна відповідальність неповнолітніх: вікові особливості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 156-159.
35. Питання Комісії з питань правової реформи : Указ Президента України від 07.08.2019 № 584/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019#Text> (дата звернення: 13.01.2022).
36. Плашовецький О. А. Кримінально-правова диференціація віку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2017. 200 с.
37. Про внесення змін до Указу Президента України від 7 серпня 2019 року № 584 : Указ Президента України від 29.10.2020 № 476/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/476/2020#Text> (дата звернення: 13.01.2022).
38. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного суду України від 16.04.2004 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text> (дата звернення: 30.12.2021).
39. Робоча група з питань розвитку кримінального права. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/about-us#block4> (дата звернення: 13.01.2022).
40. Скок О. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх за вчинення злочинів невеликої тяжкості. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 4. С. 92-96.
41. Смаглюк О. М., Павловська А. А. Досягнення віку кримінальної відповідальності як ознака неповнолітнього суб'єкта злочину. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 181-186.
42. Стрельцов Є. Кримінальне право України: вітчизняні постулати в процедурах міжнародної криміналізації. *Юридичний вісник України*. 2018. 4-17 трав. С. 18-19.
43. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність : Узагальнення судової практики від 29.08.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0082700-03#Text> (дата звернення: 23.01.2022).
44. Туляков В. О., Макаренко А. С. Призначення покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 208-227.
45. Чупринський Б. Проблеми призначення покарання неповнолітнім. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 1. С. 155-160.
46. Яцун О. С. Особливості кримінального покарання неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2009. 22 с.